

עם שאול אביגור בוינה פגישתנו הראשונה מאז בואי למוסקבה

בפברואר 1954 נתבקשתי על-ידי המשרד בתל אביב להגיע לוינה לפגישה עם שאול אביגור ולשיחות עבודה עם גרישה ושייקה. זו היתה הפעם הראשונה מאז שהגענו למוסקבה שבכה ואני יצאנו למערב. עצם היציאה היתה חוויה. אני מתקשה לתאר את ההרגשה, אבל הכל היה שונה כל כך - החופש, השפע, לבושם של העוברים ושבים, האורות הבוהקים, דופק החיים וקצבם, הרחובות הסואנים, המכוניות - עולם אחר. לראשונה, לאחר חודשים רבים, צעדנו ברחוב מבלי שהסבנו את ראשינו מדי פעם לאחור, ומבלי שניסינו לזהות את המכונית העוקבת אחרינו.

בבה נהנתה מעריכת קניות ומבילוי של ימים אחדים בוינה, ואילו אני ביליתי בימים ואף בערבים בשיחות מרתוניות. תחילה שוחחתי עם גרישה ועם שייקה ואחר-כך עם שאול. לאחר ימים של דיונים במשררי השגרירות, העברנו את השיחות בחלקן לפחות לבתי-הקפה, שווינה משופעת בהם. מטעמי בטחון נהגנו להחליף את בתי-הקפה. ערב אחד לפני שובנו למוסקבה, בילינו בבה ואני עם החברים בוינה שדאגו להכין למעננו ארוחת ערב מצויינת. אחר כך יצאנו לבלות במסבאה ברובע גרינציג המפורסם ולקינוח נכנסנו למועדון לילה. גרישה היה הרוח החיה בארגון הערב שכן סבור היה שערב כזה "חיוני" לבבה ולי לאחר החודשים הארוכים שעשינו במוסקבה. למחרת בבוקר חקר אותי שאול - "איזה סרט ראיתם?" חייכתי והרהרתי בלבי: שאול הוא שאול גם כשהוא בוינה. הרי גם בארץ לא ביקר האיש מעולם בקולנוע.

עם גרישה ושייקה דנתי בפרטים מעשיים הקשורים בעבודתנו: קשר, תאום ושיטות עבודה וכמו כן התווינו גם תכניות פעולה לעתיד הקרוב. ואילו עם שאול התנהלו השיחות "לעומק". הוא רצה לדעת מה הספקנו ללמוד על יהודי ברית-המועצות, ועל הלכי הרוח הרווחים בקרב המוני היהודים. סיפרתי לו על ההתבוללות והניתוק המוחלט כמעט מן היהדות ומן המורשת היהודית לגווינה בקרב דור היהודים שגדל אחרי שנות העשרים. עם זה, דיווחתי גם על שרידים של תודעה יהודית בקרב יהודים מבוגרים ועל סימני התעוררות לאומית כלשהי ב"דור המדבר". לפי התרשמותנו, קיומה של מדינת ישראל, מדינת יהודים עצמאית, והמעט שידוע עליה, הוא הגורם העיקרי לכך. יש לזכור שהמשטר הסובייטי חונך והטיף לאהבת המולדת. תורה זו של אהבת המולדת הביכה לא מעט יהודים צעירים נוכח גל האנטישמיות בשנות חייו האחרונות של סטאלין ונוכח העובדה שאי שם יש גם ליהודים מולדת.

שאלו חקר ודרש בשאלה מהם סיכויי ההישרדות הדתית והלאומית של היהודים בברית-
המועצות ומה תהיה תרומתנו לעניין?

שעות ארוכות ישבנו שקועים בשיחות. סיפרתי על הקורות אותנו, שטחתי לפניו את הבעיות הארגוניות והתעכבתי גם על בעיית יחסינו עם הציר. הקושי בעבודה השותפת עם הציר נבע מגישתו השלילית לדרך שבה בחרנו ליצירת מגע רחב עם יהודים. לדעת הציר, עלינו לחפש בראש ובראשונה כל דרך לשיפור היחסים הדיפלומטיים עם הסובייטים ורק אז, ובאופן זהיר, להעלות פה ושם את בעיית היהודים במהלך השיחות עם משרד-החוץ הסובייטי.

העניין היהודי לא היה בראש דאגותיו ולכן, טענתי לפני שאלו שעלינו לעמוד על כך שעבודתנו תזכה לעצמאות ולדווח עליה לציר רק באופן סלקטיבי. שאלו שתק, אך חשתי שדעתו כדעתי. גם הינחתי שבשובו ארצה יעלה את העניין בפני ראש הממשלה, משה שרת. בשאלת יסוד אחת דשנו שוב ושוב: כיצד ייתכן שמתוך מיליוני היהודים החיים במדינת ענק זו לא נמצאו קבוצות קטנות, או אפילו בודדים, שניסו לפרוץ את חומת-הברזל, ולגנוב את הגבולות כדי לעלות לישראל. הכיצד, תהה שאלו, לא נעשו נסיונות כאלה? האמת היתה שלא יכולנו להתיימר לדעת האם באמת היו או לא היו נסיונות כאלה. לאוזנינו, מכל מקום, לא גונב כל שבריר של ידיעה או עדות שאפשר היה להתייחס אליהן כאל עובדה מהימנה. הרושם היה, שגם אם היו נסיונות כאלה, הם היו כה מעטים, עד כי לא הותירו עקבות של ממש בקרב הציבור היהודי הרחב. דבר אחד ידענו בבירור, שהיהודי הסובייטי המצוי - בין אם הוא מתבולל ובין אם שמר על זהותו - משוכנע, כי ברית-המועצות סגורה הרמטית, וכל נסיון לגנוב את הגבול אינו אלא מעשה התאבדות.

אגב כך הזכרתי לשאלו כי בשלהי מלחמת העולם השנייה פקדו את אירופה המרכזית מאות אלפים של חיילים סובייטים, וביניהם היו בוודאי גם יהודים לא מעטים. באותה תקופה התנהל המבצע המפואר של הצלת ניצולי השואה. שרידי יהדות אירופה המרכזית והמזרחית הוברחו והועלו ארצה בספינות המוסד הארץ-ישראלי לעלייה הבלתי ליגאלית. באירופה פעלו שליחים מארץ-ישראל, מהם גם יהודים במדי הצבא הבריטי ואפילו יהודים במדי הצבא האמריקני.

מהימים ההם לא נשאלו עדויות משמעותיות על עריקת יהודים מהצבא הסובייטי באירופה, אך גם לא היה למעשה כל נסיון מצד השליחים הארץ-ישראליים לחפש או ליצור מגע עם יהודים בצבא הסובייטי. באותה תקופה היו כמה התארגנויות חריגות כמו זו של יוצאי תנועת נוער ציונית-חלוצית בלטביה, שהצליחו לברוח לפולין ומשם לעלות לישראל. נסיונות אלה גבו גם קרבנות לא מעטים, אם לזכור את מולקה יפה שמת במאסר וקופל סקופ ויקה ינאי, שישבו שנים במחנות, ולאחר שהשתחררו עלו ארצה בעזרת "נתיב". לגופו של עניין, יהודים מברית-המועצות לא העזו באותה תקופה להסיג את הגבול.

נעלם נוסף היתה השאלה עד כמה נשמרה הגחלת היהודית בין מיליוני היהודים עליהם גזר המשטר הסטאליניסטי התבוללות וטמיעה. ידענו שברחבי ברית-המועצות פזורים יהודים מן המדינות הבלטיות, מאזור הקרפטים, מאזורי מזרח פולין שמלפני המלחמה וגם יהודים מבסרביה, שהיו חלק מקהילות יהודיות

תוססות עד למלחמת העולם השנייה. יהודים ששמרו על זהות יהודית-דתית מלאה יותר היו יהודי גרוזיה, יהודי הקווקז מסביבות באקו ודרבנט שעל חוף הים הכספי ויהודים בוכרים באוזבקיסטן. באשר למיליוני היהודים ברוסיה רבתי, אוקראינה וביילורוסיה, היינו זהירים מאוד בהערכות. בקרב היהודים שרר פחד לקיים מגע עם זרים גם בימי המשטר של יורשי סטאלין. היהודים שהעזו להפגש איתנו ולנהל עמנו שיחות היו מעטים ויוצאי דופן. סיפרתי לשאול על שיחה ארוכה למדי שקיימתי באחד מימי החורף בפארק גורקי. בערבים, היו נוהרים המונים מבני מוסקבה, אל הפארק הגדול, מבליים שעות בהחלקה על הקרח, כשברקע מושמעת מוסיקה יפהפייה. בילדותנו, הרבינו בבה ואנוכי לעסוק בספורט זה ועכשיו במוסקבה חזרנו לשעשוע זה. לשמחתנו, גם הבנים שלנו, לאחר שבילו בפארק שעות - בעיקר על עכוזיהם - למדו עד מהרה את מלאכת ההחלקה ועשו זאת בצורה טובה למדי.

באחד הערבים, בין החלקה להחלקה, התיישבתי לנוח על ספסל עם אחד הבנים. לצידנו ישב אדם מבוגר. כאשר בני שב לעסוקי ההחלקה, פנה אלי אותו אדם בשאלה על זהותנו. הוא קלט ששפתנו היתה עברית. התפתחה בינינו שיחה, שלא היתה מלבבת ומעודדת במיוחד. האיש, שנתגלה כיהודי, היה קומוניסט ותיק. דעותיו היו נחרצות: מדינת ישראל היא מדינתם של יהודי ישראל. ואילו ברית- המועצות היא מדינתם של היהודים החיים בה. אין הם יהודים במובן הדתי. כי רובם המכריע איננו דתי ותרבותם היא התרבות הרוסית. אין להם כל עניין לא בידיש ולא בעברית. "כמו בענייני הדת, "המשיך, "ודאי נשארו זקנים וזקנות ששמרו על סנטימנטים לאומיים. אך לדור הצעיר אין כל רצון לקיים תרבות יהודית שהיא למעשה זרה להם. תהליך ההתבוללות וההתמזגות המלאה עם העם הרוסי הוא תהליך טבעי שלא ניתן לעצירה וגם אין טעם לנסות ולעצרו".

"אני מאמין" האידיאולוגי של אותו קומוניסט יהודי לא היה הדבר שהטרידני. השקפותיו לא היו בבחינת חידוש בשבילי. אולם, תיאורו את המתרחש בקרב בני הדור היהודי שנולד לתוך המשטר הסובייטי נשמע אוטנטי, גם אם לא רציתי להאמין למשמע אוזני. ההתבוללות, טען היהודי, אינה עוד תוצאה של השקפה קומוניסטית והתופעה הפכה לתהליך ספונטני שאינו נזקק כלל להנמקה אידיאולוגית.

בשיחה זו על מגרשי הקרח של פארק גורקי היתה טמונה בשבילי מעין אזהרה. עלינו לצנן מעט את התלהבותנו מכל פגישה עם יהודי מתבולל ש"חזר מהכפור", ולאמץ גישה מציאותית. נכון שחרף התהליך ההרסני של ההתבוללות, מבצבצים ניצנים המלמדים כי פה ושם הקיום היהודי עדיין נשמר למרות שבקרב בני הדור הצעיר בולטת ההתבוללות, בכל זאת ישנם גילויים ראשונים של סקרנות ורצון לדעת מהי היהדות ומהי מדינת ישראל. לפתע התחוויר לנו, שיש להיאחז בניצנים ראשונים אלה בתוך כל השממה היהודית שמסביב. מעתה ואילך ראינו כאתגר את חיפושי הדרך שיסייעו בהרחבת התופעה. עודד אותנו גם הגילוי ששריון ההתבוללות אינו אלא קליפה, וכש"מגרדים" קצת את הקליפה בסיפורים על ישראל ויהדות, מתגלים עניין וסקרנות, ומה שחשוב אולי עוד יותר, התרגשות.

בשיחות עם שאול סוכם שעלינו להגביר את מאמצינו לקראת הרחבת הקשרים עם יהודים שנמצאים בברית-המועצות מימי מלחמת העולם השנייה, ולבקר בהקדם בגרוזיה, בקווקז ובאוזבקיסטן. באשר ליהודי רוסיה שהתבוללו, סוכם שיש להכין חומר קריאה והסברה בשפה הרוסית, להגביר ולפתח שידורים ברוסית ולהרחיב את הפגישות והקשרים של אנשי הצוות בשגרירות עם יהודים במוסקבה ובערי השדה וכן להפיץ חומר הסברה, מילונים, ספרי תפילה ותשמישי דת.